

DOI:10.35774/app2023.02.027
УДК 327(477) «1917/1921»

Василь Ухач,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

ГЕНЕЗА ОБОВ'ЯЗКУ ЗАХИСТУ БАТЬКІВЩИНИ У ПЕРІОД ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1917–1921 РР.)

Проведено аналіз історичних передумов виникнення військової служби та її правової (конституційної) регламентації на теренах України в контексті захисту Батьківщини. Доведено, що становлення держав сприяло формуванню початків організації військових структур, на які поклалися не тільки оборонні функції, а й вирішення внутрішньополітичних питань. Зростання уваги до питань військового обов'язку, розбудови та забезпечення армії зумовило потребу правової регламентації системи військового законодавства. Військове будівництво у період національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. належало до пріоритетних питань політики українських урядів, проте не завжди належним чином реалізовувалося на практиці.

Ключові слова: незалежність, держава, захист Вітчизни, конституційний обов'язок, військове законодавство, Збройні Сили України, національна безпека.

Бібл.: 13.

Ukhach V.

The genesis of the obligation to protect the motherland during the revival of the Ukrainian state (1917-1921)

The article is devoted to clarifying the peculiarities of the legal (constitutional) consolidation of the obligation to protect the Motherland at the stage of the revival of the Ukrainian state during the period of 1917-1921.

The purpose of the article is to analyze the historical prerequisites for the occurrence of military service and its legal (constitutional) regulation on the territory of Ukraine in the context of the protection of the Motherland.

It is claimed that the process of forming (reforming) the effective legal framework of the Armed Forces of Ukraine is necessarily connected with the study and consideration of the historical experience of the evolution of legislation throughout the centuries-old history of the Ukrainian state formation.

It is proven that the formation of states contributed to the formation of the beginnings of the organization of military structures, which not only defense functions relied on, but also solving of internal political issues. Growing attention to the issues of military duty, building and provision of the army, led to the need for legal regulation of the system of military legislation. Military construction during the period of the national liberation struggle of 1917-1921 was one of the priority policy issues of Ukrainian governments, but was not always properly implemented in practice.

The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began on February 24, 2022, necessitated the fundamental reform of the legislation in the field of defence and national security, taking into account the declared European integration and Euro-Atlantic perspectives.

Keywords: independence, state, protection of the Motherland, constitutional duty, military legislation, Armed Forces of Ukraine, national security.

Постановка проблеми. Процес реформування та ефективний розвиток сучасних Збройних Сил України значною мірою залежить від необхідності переосмислення та врахування позитивної історично-спадкової якості юридичних механізмів, закладених у розвитку комплексних процесів реалізації актів військового законодавства України [12, с. 15].

Формально на початок агресивних дій російської федерації, загрози національній безпеці були відображені у чинних на той період: Законі України «Про основи національної безпеки України», Стратегії національної безпеки, затвердженій Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012) [6; 7]. Окремі з них не втратили актуальності і до сьогодні, проте ключовими загрозами були не ті, що прогнозували фахівці й політики, відповідальні за забезпечення національної безпеки України, відповідно й «безпекова» політика формувалась фактично на хибних засадах. По-перше, реалії повномасштабної агресії російської федерації вкотре показали помил-

ковість рішення щодо позаблокового статусу України (а це стало можливим унаслідок неправдивої оцінки загроз у воєнній сфері. По-друге, воєнна доктрина України, впроваджена Указом Президента України від 8.06.2012 року, як показали реалії життя, не відповідала воєнно-політичній ситуації, не вказувала на джерела, масштаби і характер загроз у воєнній сфері, а відповідно окреслювала хибні шляхи підготовки держави до збройного захисту та застосування воєнної сили [5, с. 235]. Так, у розділі II «Воєнно-політична обстановка та характерні риси сучасних воєнних конфліктів», в п. 13 вказано: «Ураховуючи тенденції та умови розвитку воєнно-політичної обстановки у світі, Україна вважає, що збройна агресія, в результаті якої може виникнути локальна або регіональна війна проти неї, в середньостроковій перспективі є малоімовірною» [8]. По-третє, не підготовленими до російської агресії виявились як суб'єкти забезпечення національної безпеки, так і законодавча основа їх діяльності [5, с. 233–234]. З-поміж ключових причин, які призвели до низької ефективності системи забезпечення національної безпеки України, Г. П. Ситник виокремлює такі: «1) система забезпечення національної безпеки України будувалась на основі застарілої радянської системи, з використанням її складових (радянської армії, міліції, КДБ, прикордонних військ, які залишились Україні у спадок від СРСР), радянського законодавства і досвіду її функціонування у минулому столітті в умовах біполярного світу [2, с. 512]; 2) формування системи національної безпеки України відбувалось під тиском світових та регіональних лідерів, які виходили з власних національних інтересів, а не інтересів України (наприклад, вимоги до України щодо відмови від ядерної зброї без надання їй дієвих гарантій безпеки); 3) політичне керівництво України періоду 1991–2013 рр. незалежності нашої держави, формально ставилось до захисту національних інтересів та не докладало необхідних зусиль для формування й розвитку системи забезпечення національної безпеки України (реалізація законодавства з питань національної безпеки, виконання стратегій національної безпеки, інших програмних документів не організовувалось, хронічне недофінансування програм розвитку складових сектору безпеки та оборони з щороку погіршувало їх стан і вело до поширення корупції, повного занепаду та морального зневірення); 4) багатовекторна зовнішня політика в умовах цілеспрямованого поглиблення розбіжностей у політичних орієнтаціях населення за регіональним принципом і налаштованість представників політичного керівництва держави на реалізацію власних, корпоративних, а не національних інтересів, – сприяли сепаратистським тенденціям і неготовності системи національної безпеки до протидії загрозі сепаратизму; 5) незавершеність формування і, як наслідок, неспроможність самої системи забезпечення національної безпеки України до аналізу безпекового середовища та своєчасного виявлення загроз, а також значний вплив на керівництво суб'єктів національної безпеки України з боку іноземних спецслужб приводило до вироблення помилкових управлінських рішень з питань забезпечення національної безпеки» [2, с. 512].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історико-правові аспекти обов'язку захисту Батьківщини досліджувалось у наукових роботах Р. Алієва, В. Антонова, А. Колодія, С. Греца, Є. Григоренка, О. Кудлай, Р. П'ясти, Л. Сидоренка, В. Шульгіна.

Метою статті є аналіз історичних передумов виникнення військової служби та її права (конституційна) регламентація на теренах України в контексті захисту Батьківщини у період відродження Української держави 1917–1921 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішою функцією держави, справою всього українського народу. Захист Батьківщини, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України (тут і надалі курсив наш – Авт.) [4].

За роки незалежності України здійснювалися неодноразові спроби урегулювати складні питання створення і належного функціонування власних Збройних Сил та інших військових формувань як необхідних та важливих атрибутів державності [3, с. 8]. Проте до сьогодні багато нагальних проблем та вузлових питань пов'язаних із розбудовою інститутів захисту країни так і не було до кінця вирішено значною мірою через нехтування історичним досвідом України [9, с. 137].

Отже для вирішення переліку питань ефективного захисту України слід бачити і розуміти їх виитоки, причини, еволюцію в історичній ретроспективі. У цьому контексті особливого значення набуває проблема проходження військової служби, її конституційних засад. З метою її всебічного аналізу варто звернутися до появи перших моделей конституційного регулювання військової служби, військового обов'язку в Україні, врахувавши багатовікову історію українського державотворення [3, с. 9].

Варто наголосити, що у перших військових формуваннях, що почали створюватися, не було всіх тих ознак та атрибутів, притаманних сучасному війську та особам, що проходять військову службу. Водночас уже тоді було сформовано ті якісні ознаки та характеристики, що дозволяли відрізнити військову

службу від інших видів людської діяльності та видів державної служби. Важкий та небезпечний характер військової служби стимулював державні інститути приділяти суттєву увагу грошовому, продовольчому та побутовому забезпеченню військовослужбовців. З метою унормування цього процесу, створення певних гарантій, з'являються письмові документи, що регламентували різні сторони організації та проходження військової служби [3, с. 11].

Відродження Української державності у період 1917–1921 рр. стало черговим етапом унормування важливих питань військового будівництва, що складало один із стрижневих елементів розбудови української державності.

На початок 1917 р. із 6 млн 798 тис. особового складу діючої армії та 2 млн 260 тис., які перебували у запасних частинах, українці становили 3,5 млн. Важливе значення у розбудові фундаменту Армії Української Народної Республіки (далі – УНР) зробили перший (18-21.05.1917 р.) та другий (18-23.06.1917 р.) Всеукраїнські військові з'їзди. Було сформовано вищі військові установи – Український Генеральний військовий комітет під керівництвом С. Петлюри та Всеукраїнська Рада військових депутатів, а також висунуто вимогу «націоналізації армії на національно-територіальному принципі» [13]. Відбувався процес українізації війська (найвдаліше була проведена українізація 34-го армійського корпусу під командуванням генерала П. Скоропадського, перейменованій згодом у 1-й Українській). Чисельність особового складу частин, у яких була завершена українізація, становила близько 440 тис., із них 240 тис. дислокувалося на теренах УНР. У грудні 1917 р. розпочався процес формування суто українських, а не українізованих регулярних частин – Курінь Січових стрільців, Гайдамацький кіш Слобідської України, 1-й Республіканський полк [13].

29 квітня 1918 р. на своєму останньому засіданні Українська Центральна Рада прийняла Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР). Не реалізований у практичному житті, цей видатний документ залишився в історії українського правотворення одним із найкращих конституційних актів, особливо з огляду на регламентацію ним правового статусу людини [3, с. 18]. Водночас військовим аспектам у Конституції УНР 1918 р. було приділено недостатньо уваги. Перший артикул цього документа проголошував Українську Народну Республіку державою суверенною, самостійною і не від кого не залежною насамперед для забезпечення «кращої оборони свого краю» [11, с. 296].

Ця норма у конституційному тексті практично не розвивалася, оскільки норм, присвячених Збройним Силам або іншим військовим формуванням, у ньому немає. Питання оголошення війни знайшли відображені у трьох артикулах, але тільки в рамках процедурних питань роботи Всенародних Зборів. У такому самому контексті використовується термін «військова служба» у 46-му артикулі, де зазначено, що призов громадян України на військову службу входить до компетенції виключно Всенародних Зборів, які видають із цієї метою постанову. І саме відсутність конституційної регламентації воєнних питань та нерозвинена військова сфера були однією з головних причин втрати влади Центральною Радою [3, с. 18].

У період Української держави П. Скоропадського (1918 р.), з-поміж правових актів, що стосувалися військового будівництва, варто виокремити Закон «Про Гетьманську владу» (ст. 1-8), яким Гетьману надавався статус Верховного Воеводи Армії і Флоту з правом затверджувати закони. Наголосимо, що Законом «Про Права і обов'язки Українських Козаків і Громадян» (ст. 11-22) захист Вітчизни проголошений святим обов'язком кожного козака і громадянина Української Держави (ст. 12). Для належного правового забезпечення життєдіяльності армії Української Держави була створена військова юридична служба, прийнято текст Військової присяги від 20.07.1918 р., в якому громадяни присягали Українській Державі і Гетьманові [12, с. 15]. З-поміж інших правових актів цієї доби варто виокремити Універсал Гетьмана від 16.08.1918 р. «Про відовлення козацтва як військового стану», що, на думку В. Шульгіна, було спробою реанімації механізму комплектування війська національними патріотами. З інших кодифікованих актів Української держави слід назвати Дисциплінарний Статут, затверджений 10.08.1918 р. Гетьманом, Статут військової повинності (набрав чинності з 08.11.1918 р.), яким регулювалася загальна та особиста повинність для всіх працездатних чоловіків із застосуванням механізму звільнень за окремими професіями, решти – із сплатою військового податку. Закон від 24 липня 1918 р. «Про загальний військовий обов'язок», який відновлював військові ранги, скасовані Центральною Радою, встановлював механізм підготовки військових кадрів, через систему військових навчальних закладів [10, с. 183]. Законом від 29 червня 1918 р. «Про формування та комплектування регулярної національної армії», українська армія мала комплектуватися на принципах патріотизму, національної свідомості, відданості ідеї незалежності України [12, с. 15].

Водночас, незважаючи на доволі розвинуту систему військового законодавства Української держави, яке закріпило дієві юридичні механізми реалізації загального військового обов'язку громадян,

прав та обов'язків козаків під час дійсної військової служби, порядку виборності старшин, військових суддів, дисциплінарної влади, процесу військового судівництва тощо, сформувати національне боєздатне військо не вдалося за відсутності широкої народної підтримки, іноземного військового втручання, допущених суттєвих прорахунків у механізмі комплектування армії особовим складом [12, с. 16].

Поразка Визвольних змагань у 1917–1921 рр. призвела до чергового перерозподілу українських земель, значна частина яких за Ризьким мирним договором (1921 р.) увійшла до контрольованої Москвою Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР).

Висновки. Формування перших держав, військові конфлікти між ними стимулювали утворення збройних сил, закладенню рис та атрибутів, які виокремлювали військову службу від інших видів людської діяльності. Військо вирішувало не тільки питання оборони країни, а й слугувало дієвим засобом вирішення внутрішніх проблем.

У процесі економічного та політичного розвитку держав зростала увага до питань військового обов'язку захисту Вітчизни, забезпечення війська, що стимулювало державні інституції унормувати питання військового будівництва.

Питання військового будівництва було пріоритетом державної політики українських урядів періоду Визвольних змагань початку ХХ ст., особливо у політиці Української держави П. Скоропадського та Західноукраїнській Народній Республіці.

Досвід розбудови армії з моменту відродження незалежної України, її європейські та євроатлантичні інтеграційні плани, а особливо відкрита агресія російської федерації, що розпочалася 24 лютого 2022 р., зумовлюють невідкладну потребу системного нормативно-правового регулювання у сфері оборони України, зокрема: 1) вирішення питань узгодження положень основних законодавчих актів у сфері оборони України; 2) організаційно-правове забезпечення оборонно-промислового комплексу України з необхідністю напрацювання та прийняття єдиного законодавчого акта (ним має бути Закон України «Про оборонно-промисловий комплекс України»); 5) створення єдиного центру підготовки та запровадження нормативно-правових актів, запровадження процесу кодифікації законодавства у сфері оборони.

Список використаних джерел

1. Ухач В., Ухач В., Ухач О. Історико-правові аспекти обов'язку захищати Батьківщину (кін. ХVI – др. пол. ХVIII ст.). *Актуальні дослідження правової та історичної науки (Випуск 49): матеріали Міжнар. наук. інтернет-конф.*, (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 6-7 квітня 2023 р.) / [редкол. : О. Яремко та ін.] ; ГО «Наукова спільнота»; WSSG w Przeworsku. Тернопіль : ФО-П Шпак В.Б. С. 95–100; П'яста Р., Лукашевський В. Захист Батьківщини у вченні Католицької Церкви. *Добрий Пастир. Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія*. 2022. Вип. 17. С. 38–52.
2. *Глобальна та національна безпека: підручник* / авт. кол.: В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк та ін. / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ. 2016. 784 с. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalniy-posibnik-GPNB.pdf> (дата звернення 04.01.2023).
3. Сидоренко Є. І. *Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики*. Харків : Право, 2010. 281 с.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Мельник Б. Історичний огляд динаміки правового забезпечення системи національної безпеки як ефективною передумови її реформування. В кн.: *Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення : матеріали наук.-практ. конф.* м. Київ, 23 квітня 2021 року / упоряд.: П. П. Богущкий, В. Г. Пилипчук, С. О. Дорогих. Київ, 2021. С. 323–327.
6. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
7. Про Стратегію національної безпеки України: *Указ Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007*. Втратив чинність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text> (дата звернення 17.12.2022).
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: *Указ Президента України від 08 червня 2012 року № 390/2012*. Редакція змінена Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U390_12.html (дата звернення 11.01.2023).

9. Паламарчук В. Законодавчий аспект реформування Збройних Сил України. *Людина і політика*. 2002. № 4. С. 137–146.
10. Тимошук О. В. *Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.): монографія*. Харків : Університет внутрішніх справ, 2000. 460 с.
11. *Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. В. Д. Гончаренка, 3-є вид., перероб. уклад.: В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький*. Київ : «Ін Юре», 2003. 656 с.
12. Шульгін В. Стан та особливості реалізації військового законодавства Української держави за гетьмана П. Скоропадського. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2016. № 2. С. 15–18.
13. Шевченко А. Формування та озброєння української армії у період Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. (до 100-річчя Української революції). URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/25743/1/Formation%20of%20Ukrainian%20weapons%20and%20military%20during%20the%20national%20liberation%20struggle%20of%201917-1921.pdf> (дата звернення 09.01.2023).

References

1. Ukhach, V., Ukhach, V. & Ukhach, O. (2023). Istoryko-pravovi aspekty oboviazku zakhyshchaty Batkivshchynu (kin. XVI – dr. pol. XVIII st.) [Historical and legal aspects of the duty to protect the Motherland (late 16th – the second half of the 18th centuries)]. *Aktualni doslidzhennia pravovoi ta istorichnoi nauky (Vypusk 49): materialy Mizhnarodnoi naukovoï internet-konferentsii*, (m. Ternopil, Ukraina – m. Perevorsk, Polshcha, 6-7 kvitnia 2023 r.) / [redkol. : O. Yaremko ta in.] ; HO «Naukova spilnota»; WSSG w Przeworsku. Ternopil : FO-P Shpak V.B. S. 95-100 [in Ukrainian]; Piasta R., Lukashevskiy V. (2022). Zakhyst Batkivshchyny u vchenni Katolytskoi Tserkvy [Protection of the Motherland in the teachings of the Catholic Church]. *Dobryi Pastyr. Naukovyi visnyk Ivano-Frankivskoi akademii Ivana Zolotoustoho. Bohoslovia. Filosofii. Istoriia - God Shepherd. Scientific Bulletin of the Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustoy. Theology. Philosophy. History*, 7, 38-52 [in Ukrainian].
2. *Hlobalna ta natsionalna bezpeka: pidruchnyk (2016) [Global and national security: a textbook]* / avt. kol.: V. I. Abramov, H. P. Sytnyk, V. F. Smolianiuk ta in. / za zah. red. H. P. Sytnyka. Kyiv: NADU. Retrieved from <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalniy-posibnik-GPNB.pdf> [in Ukrainian].
3. Sydorenko, Ye. I. (2010). *Konstytutsiini zasady prokhodzhennia viiskovoi sluzhby hromadianamy Ukrainy: problemy teorii ta praktyky [Constitutional principles of military service by citizens of Ukraine: problems of theory and practice]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR (1996) [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated on June 28, 1996 No. 254k/96-BR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
5. Melnyk, B. (2021). *Istorychni ohliad dynamiky pravovoho zabezpechennia systemy natsionalnoi bezpeky yak efektyvnoi peredumovy yii reformuvannia. V kn.: Rozvytok zakonodavstva Ukrainy u sferi oborony: problemy adaptatsii do standartiv NATO ta shliakhy yikh vyrishennia : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii [A historical review of the dynamics of legal support of the national security system as an effective prerequisite for its reformation. In the book: Development of Ukrainian legislation in the field of defence: problems of adaptation to NATO standardization and ways to solve them: materials of a scientific and practical conference]*. m. Kyiv, 23 kvitnia 2021 roku / uporiad.: P. P. Bohutskiy, V. H. Pylypchuk, S. O. Dorohykh. Kyiv, 323-327 [in Ukrainian].
6. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 roku № 964-IV (2003) [On the basics of national security of Ukraine: Law of Ukraine dated on June 19, 2003 No. 964-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39, 351 [in Ukrainian].
7. *Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12 liutoho 2007 roku № 105/2007 [About the National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated on February 12, 2007 No. 105/2007]*. Vtratyv chynnist. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text> [in Ukrainian].
8. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 8 chervnia 2012 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 08 chervnia 2012 roku № 390/2012 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated on June 8, 2012 «On the new edition*

- of the Military Doctrine of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine dated on June 8, 2012 No. 390/2012]. Redaktsiia zminena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 24 veresnia 2015 roku № 555/2015. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U390_12.html (data zvernennia 11.01.2023 r.) [in Ukrainian].*
9. Palamarchuk, V. (2002). Zakonodavchyi aspekt reformuvannia Zbroinykh Syl Ukrainy [Legislative aspect of reforming the Armed Forces of Ukraine]. *Liudyna i polityka – Human and Policy*, 4, 137-146 [in Ukrainian].
 10. Tymoshchuk, O. B. (2000). *Oxoponnyi aparat Ukraïnckoi Depzhavy (kviten-hryden 1918 p.): monohrafiia [Security apparatus of the Ukrainian state (April-June 1918 p.): monograph]*. Kharkiv: Vydavnytstvo Univepsytet vnytpishnix sprav [in Ukrainian].
 11. *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy : navch. posib. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. (2003) [Anthology on the history of the state and law of Ukraine: study guide for students of a special legal higher educational institution]*. Za red. V. D. Honcharenka, 3-e vyd., pererob. ukklad.: V. D. Honcharenko, O. D. Sviatotskyi. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
 12. Shulhin, V. (2016). Stan ta osoblyvosti realizatsii viiskovoho zakonodavstva Ukrainckoi derzhavy za hetmana P. Skoropadskoho [The state and peculiarities of the implementation of the military legislation of the Ukrainian state during the reign of Hetman P. Skoropadskyi]. *Pravovi novely. Naukovyi yurydychnyi zhurnal – Legal novels. Scientific legal journal*, 2, 15-18 [in Ukrainian].
 13. Shevchenko, A. *Formuvannia ta ozbroiennia ukrainskoi armii u period Natsionalno-vyzvolnykh zmahan 1917-1921 rr. (do 100-richchia Ukrainckoi revoliutsii) [The formation and armament of the Ukrainian army during the National Liberation Struggle of 1917-1921 (to the 100th anniversary of the Ukrainian Revolution)]*. Retrieved from <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/25743/1/Formation%20of%20Ukrainian%20weapons%20and%20military%20during%20the%20national%20liberation%20struggle%20of%201917-1921.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.06.2023